

Ένα 'ιδρυματικό' λεξικό της κοινής νεοελληνικής

Της **Σοφίας Τσολάκη***

Συμπληρώθηκαν σχεδόν δύο χρόνια από την ημέρα που το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη) προσέφερε στον πνευματικό κόσμο της χώρας μας το «Λεξικό της κοινής νεοελληνικής», καρπό πολύχρονης και συλλογικής προσπάθειας ομάδας συνεργατών του Ίδρύματος υπό την εποπτεία καθηγητών του Τμήματος Φιλολογίας: ένα έργο 'ιδρυματικό', όπως το χαρακτήρισε ο καθηγητής Δ. Ν. Μαρωνίτης, σε μια προσπάθεια να αποδώσει τη συλλογικότητα του χαρακτήρα του.

Ας περάσουμε στα ενδότερα. Πρόκειται, κατ' αρχήν, για ένα λεξικό συγχρόνως ερμηνευτικό, ορθογραφικό, ετυμολογικό, κατά κανόνα περιγραφικό της κοινής νέας ελληνικής, αναγκαστικά όμως και ρυθμιστικό σε κάποια σημεία, κυρίως σχετικά με την προφορά, τη γραμματική και την ορθογράφηση λέξεων, γεγονός όχι κατ' ανάγκη αρνητικό, καθώς ακολουθεί την επίσημη σχολική γραμματική, βασισμένη και αυτή με τη σειρά της στις προτάσεις του Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Δεν προκαλεί, κατά συνέπεια, σύγχυση στους μαθητές και κινείται με τον τρόπο αυτό προς την κατεύθυνση της καθιέρωσης μιας ενιαίας κοινής νέας ελληνικής γλώσσας. Αποτυπώνει τη νεοελληνική γλωσσική πραγματικότητα όπως αυτή διαμορφώνεται κυρίως στα αστικά κέντρα και όπως λειτουργεί, κατά κανόνα συγχρονικά, στα μέσα ενημέρωσης (τύπος, ραδιόφωνο, τηλεόραση), στη νεοελληνική λογοτεχνία και όπου αλλού ακούγεται ή γράφεται λόγος της κοινής νέας ελληνικής. Ειδικότερα, το λημματολόγιό του περιέχει: ευρείας χρήσης όρους της επιστήμης και της τεχνολογίας, ειδικό λεξιλόγιο με ευρύτερη επαγγελματική και κοινωνική κατανομή, λέξεις λογοτεχνικές που πλουτίζουν τον κοινό προφορικό ή γραπτό λόγο, νεολογισμούς και δάνεια από ξένες γλώσσες με ευρύτερη χρήση, λέξεις της λαϊκής και της λαϊκότητας γλώσσας καθώς και λέξεις ιστορικού και παρωχημένου λεξιλογίου. Βασικό κριτήριο της επιλογής του λημματολογίου υπήρξε η χρήση των λέξεων στο σύγχρονο κοινό νεοελληνικό λόγο. Κεντρικός, άλλωστε, άξονας και βάση της σύνταξης του λεξικού αποτέλεσαν τα πορίσματα της νεότερης γλωσσολογίας-λεξικογραφίας. Χρησιμοποιήθηκε αποδελτιωμένο υλικό από προγενέστερα λεξικά, ελληνικά και ξένα, από τον περιοδικό και ημερήσιο τύπο καθώς και το ανεπεξέργαστο αλλά πλούσιο υλικό από την αποδελτίωση κειμένων της νεοελληνικής λογοτεχνίας που προσέφερε στο Ινστιτούτο ο Λίνος Πολίτης.

Μία από τις πρωτοτυπίες του λεξικού είναι ότι τα λήμματα και οι σημασίες τους συνοδεύονται, σε μεγάλη έκταση του λημματολογίου και όπου αυτό κρίνεται απαραίτητο, από ένδειξη η οποία δηλώνει το γλωσσικό επίπεδο: για παράδειγμα: επιστημονικό, μάγικο, λαϊκότροπο, λόγιο, προφορικό, οικείο, λογοτεχνικό, παρωχημένο, χυδαίο, ειρωνικό, μειωτικό, υβριστικό, χλευαστικό, παιδικό κτλ. Άλλωστε, όπως λένε οι γλωσσολόγοι, μιλούμε με διαφορετικό τρόπο, σε διαφορετικό τόπο, σε διαφορετικό χρόνο, με διαφορετικά πρόσωπα, για διαφορετικά πράγματα. Αυτή ακριβώς η γλωσσική πραγματικότητα αποτυπώνεται στις σελίδες του λεξικού.

Ο δομημένος χαρακτήρας του λεξικογραφικού άρθρου αποτελεί ένα από τα πλεονεκτήματα του λεξικού, καθώς προσφέρονται σε κάθε λήμμα ανεξαιρέτως

* Η Σοφία Τσολάκη είναι Επιστημονική Συνεργάτρια του Ίδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

πληροφορίες προφοράς, μορφολογικές και γραμματικές πληροφορίες, όσο το δυνατόν πιο πλήρης σημασιολογική ανάλυση και αναλυτική ετυμολόγηση (βλ. λήμμα *καθρέφτης*). Με ιδιαίτερη φροντίδα αντιμετωπίζεται και ένα από τα πιο βασικά προβλήματα στη σύνταξη ενός λήμματος, η κατάταξη των σημασιών μέσα στο άρθρο. Βασικό κριτήριο δεν αποτελεί η ιστορική εξέλιξή τους, αλλά η λογική μετάβαση από τη μία σημασία στην άλλη: για το λόγο αυτό είναι ξεκάθαρο ότι δίνεται προτεραιότητα στο γενικό σε σχέση με το ειδικό, στην κυριολεξία σε σχέση με τη μεταφορά και την επέκταση, στο συχνότερο σε σχέση με το λιγότερο συχνό ή σπάνιο. Καλύπτονται, έτσι, τόσο οι ανάγκες ενός μέσου χρήστη όσο και οι υψηλές επιστημονικές απαιτήσεις ενός συστηματικού εργάτη της γλώσσας. Οι ορισμοί των λέξεων συνοδεύονται από ποικίλα παραδείγματα, στόχος των οποίων είναι να βοηθήσουν το χρήστη να κατανοήσει και να συμπληρώσει τις πληροφορίες του ερμηνεύματος. Το παζλ έρχεται να συμπληρώσει και μια πληθώρα φρασεολογισμών (ιδιωτισμών, παροιμιών, αποκρυσταλλωμένων εκφράσεων κτλ.) που έχουν ξεχωριστή σημασία, είναι στοιχεία ιδιαίτερα εκφραστικά, εμπλουτίζουν την κοινή νέα ελληνική και καταγράφονται ύστερα από κάθε σημασία στα οικεία λήμματα. Αρκεί να ρίξει κανείς μια ματιά στο λήμμα 'δίνω', για να συνειδητοποιήσει τον πλούτο και τον αριθμό αυτών των φρασεολογισμών: *δίνω ένα χέρι / χεράκι, δίνω τα χέρια, να τρώει η μάνα και στο παιδί να μη δίνει, δώσε και σ' εμένα μπάρμπα, δε δίνει του αγγέλου του / ούτε στον άγγελο του νερό, είναι όλο δώσε και δώσε, δίνω (το) πράσινο φως, δίνω τόπο στην οργή, ο Θεός να δώσει, δε δίνω δεκάρα / δυάρα / πεντάρα, δίνει και παίρνει, έδωσε πήρε, δίνω τη ζωή μου, δίνω λαβή / βάση, δίνω γραμμή, του δίνω και καταλαβαίνει, μου τη δίνει / μου δίνει στα νεύρα, δώσ' του, του 'δωσα δρόμο και πληθώρα άλλων. Καταδεικνύεται με τρόπο εναργή ο αστεϊρευτός πλούτος και οι ανεξάντλητες δυνατότητες της ελληνικής γλώσσας, σε πείσμα κάθε Κασσάνδρας που μιλά για λεξιπενία και φθορά του νέου ελληνικού λόγου.*

Στοιχεία που χαρακτηρίζουν το λεξικό και το διαφοροποιούν συγχρόνως από άλλα σύγχρονα λεξικά του είδους αποτελούν:

- Οι πίνακες των κλιτικών παραδειγμάτων. Οι πίνακες αυτοί καταχωρίζονται στις τελευταίες σελίδες του έργου και αποτυπώνουν με τρόπο απλό, εύχρηστο και συστηματοποιημένο ολόκληρο το κλιτικό σύστημα της κοινής νέας ελληνικής. Κάθε κλιτό λήμμα του σώματος του λεξικού συνοδεύεται από έναν συγκεκριμένο κωδικό αριθμό, ο οποίος παραπέμπει το χρήστη στους εν λόγω πίνακες. Με τον τρόπο αυτόν παρέχεται πλήθος γραμματικών πληροφοριών.

- Η καταγραφή της προφοράς κάθε λέξης. Ύστερα από κάθε λήμμα σημειώνεται η φωνητική μεταγραφή του, η οποία στηρίζεται στο διεθνές φωνητικό αλφάβητο, ελαφρώς τροποποιημένο για τις ανάγκες του λεξικού. Ο αλλοδαπός χρήστης που μαθαίνει ελληνικά αλλά ακόμη και ο Έλληνας που επιθυμεί να μάθει τη σωστή προφορά κάποιας λέξης θα ανακαλύψουν στο λεξικό αυτό ένα χρήσιμο βοήθημα.

- Η λεπτομερής και όσο το δυνατό πληρέστερη καταγραφή και ανάλυση των προθημάτων (π.χ. *απο-*), των επιθημάτων (π.χ. *-ισμός*), των πρώτων συνθετικών (π.χ. *ανεμο-*) και δευτέρων συνθετικών (π.χ. *-μαχία*) της κοινής νέας ελληνικής. Η καταγραφή τους δεν αποτελεί οπωσδήποτε αποκλειστικό προνόμιο και ιδιαιτερότητα του λεξικού αυτού. Όμως αυτά τα λήμματα είναι τα πιο πλήρη στη μακροδομή και στη μικροδομή τους. Καταβλήθηκε προσπάθεια να γίνει συστηματική καταγραφή και εκτενής σημασιολογική ανάλυση των στοιχείων αυτών, με σκοπό να δοθούν στο χρήστη όσες πληροφορίες είναι αναγκαίες για την κατανόηση των μηχανισμών σύνθεσης και παραγωγής της κοινής νέας ελληνικής.

- Τέλος, η αναλυτικότερη ετυμολόγηση κάθε λήμματος και, όπου χρειάζεται, κάθε επιμέρους σημασίας των λημμάτων. Ετυμολογούνται αναλυτικά όλα ανεξαιρέ-

τως τα λήμματα, καθώς και τυχόν διαφορετικές προελεύσεις της ίδιας λέξης που έχουν αποτυπωθεί στις βασικές σημασίες της, γεγονός πρωτότυπο που καθιστά το λεξικό αξιόπιστο και πλήρες ετυμολογικό εργαλείο στα χέρια του χρήστη.

Φωτό: λ. «καθρέφτης», λεξικό Τριανταφυλλίδη, σελ. 633